HUQUQ AXLOQQA ZID BO‘LGANDA: IJTIMOIY MUAMMOLAR TAHLILI

Elyorjon G'apparov Otabekovich
Namangan davlat universiteti
falsafa fanlari doktori, davlat boshqaruvi huquqi kafedra mudiri
Abdusattorova Gulyor Jamoliddin qizi
Namangan davlat universiteti , yuridik fakulteti davlat boshqaruv huquqi magistiranti

Qabul qilindi: 25.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 26.10.2025
Tasdiqlandi: 27.10.2025

Kalit so‘zlar:
huquq, axloq, ziddiyat, adolat, ijtimoiy muammo, ma’naviyat, qonuniylik, etik qadriyatlar.

Ключевые слова:
право, мораль, противоречие, справедливость, социальная проблема, духовность, законность, этические ценности.

Keywords:
law, morality, contradiction, justice, social issue, ethics, legality, moral values.

Annotatsiya. Ushbu maqolada huquq va axloq o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, ularning ayrim hollarda bir-biriga zid bo‘lish sabablari hamda bu ziddiyatlarning ijtimoiy hayotdagi oqibatlari tahlil qilinadi. Huquqning axloqdan ajralib qolishi natijasida jamiyatda adolatsizlik, ishonch inqirozi va ma’naviy tanazzul yuzaga kelishi misollar asosida ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, maqolada huquqiy me’yorlarning axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashuvi jamiyat barqarorligi va adolatni ta’minlashdagi asosiy omil sifatida yoritiladi.

Аннотация. В статье рассматриваются отношения между правом и моралью, причины их противоречий и последствия этих противоречий для общественной жизни. Показано, что отрыв права от морали приводит к несправедливости, кризису доверия и моральному упадку. Также подчеркивается, что гармонизация правовых норм с моральными ценностями является важнейшим условием общественной стабильности и справедливости.

Annotation. This article analyzes the relationship between law and morality, the reasons for their contradictions, and the social consequences of such conflicts. It demonstrates that when the law is detached from moral principles, it leads to injustice, a crisis of trust, and moral degradation. The study emphasizes that the harmony between

legal norms and moral values is a key factor in ensuring social stability and justice.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda huquq va axloq inson faoliyatining ajralmas ikki jihatini tashkil etadi. Har ikki tushuncha inson xatti-harakatini tartibga soluvchi me'yoriy tizim sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Huquq — davlat tomonidan belgilangan va majburlov kuchiga ega bo‘lgan me'yorlar majmuasi bo‘lsa, axloq — jamiyatning ma'naviy qadriyatlariga asoslangan, ichki e'tiqod va vijdon orqali boshqariladigan xulq-atvor qoidalaridir. Shu sababli, ular o‘zaro uyg‘unlikda bo‘lgandagina ijtimoiy barqarorlik, adolat va ishonch muhitini ta'minlash mumkin bo‘ladi. Biroq tarix va hozirgi davr tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ayrim holatlarda huquqiy me'yorlar axloqiy qadriyatlarga zid keladi. Bu holat, odatda, qonuniy jihatdan ruxsat etilgan, ammo axloqan qabul qilib bo‘lmaydigan voqealar yoki qarorlar shaklida namoyon bo‘ladi. Masalan, korrupsiya, manfaatlar to‘qnashuvi, siyosiy manipulyatsiyalar, adolatsiz sud qarorlari yoki inson huquqlarini buzuvchi qonunlar bunga misol bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda jamiyatda ishonch inqirozi, ijtimoiy adolatsizlik va ma'naviy tanazzul kabi jiddiy muammolar yuzaga keladi. Huquqning axloqdan ajralib qolishi jamiyatda "ruxsat etilgan yovuzlik" muhitini yaratadi. Bunda insonlar qonunni buzmasdan ham axloqiy jihatdan noto‘g‘ri ishlarni amalga oshirish imkoniga ega bo‘lib qoladilar. Natijada, qonunning o‘zi maqsadini yo‘qotadi — u adolat emas, balki manfaatlar quroliga aylanadi. Shu sababli, huquq va axloq o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta'minlash, ularning chegaralarini aniqlash va to‘g‘ri muvozanatni topish masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida qaralmoqda. Mazkur maqolada huquq va axloq o‘rtasidagi munosabatlarning nazariy asoslari, ularning ziddiyatga kirishish sabablari hamda bu holatning ijtimoiy hayotdagi salbiy oqibatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy va zamonaviy misollar asosida huquqiy va axloqiy tizimlarning uyg‘unligi jamiyat barqarorligiga qanday ta'sir ko‘rsatishi yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Huquq va axloq o‘rtasidagi munosabat masalasi qadimdan falsafa, sotsiologiya va yurisprudensiya sohalarining asosiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelgan. Har bir davr olimlari huquqning mohiyati, axloqiy me'yorlar bilan o‘zaro aloqasi va ularning jamiyatdagi roli haqida turlicha yondashuvlarni ilgari surishgan. Aristotel va Platon o‘z asarlarida huquqni adolat va axloqning amaliy ko‘rinishi deb baholaganlar. Ularning fikricha, qonun axloqiy qadriyatlarga asoslanmagan taqdirda, u o‘zining haqiqiy ma'nosini yo‘qotadi va zulm vositasiga aylanishi mumkin (Platon, *Nomoi*). Shu nuqtai nazardan, qadimgi yunon falsafasida huquq va axloq o‘rtasidagi uyg‘unlik insonparvar jamiyat qurishning zarur sharti sifatida qaralgan. O‘rta asrlarda bu masalaga diniy nuqtai nazardan yondashilgan. Masalan, Foma Akvinskiy o‘zining "Summa Theologiae" asarida "haqiqiy qonun – bu adolat va ezgulikka xizmat qiluvchi axloqiy qonundir" degan g‘oyani ilgari surgan. Unga ko‘ra, inson

yaratgan qonunlar Xudoning axloqiy qonunlariga zid bo‘lmasligi kerak, aks holda ular haqiqiy huquqiy kuchga ega bo‘lmaydi. Yangi davr faylasuflari, jumladan, Immanuil Kant ham bu mavzuga chuqur e’tibor qaratgan. Kantning fikricha, axloq — insonning ichki erkinligi va vijdoniga asoslangan bo‘lsa, huquq — tashqi erkinlikni cheklovchi zaruriy mexanizmdir. Shu bois huquq axloqqa tayanishi, biroq undan mustaqil bo‘lishi kerak. Agar huquq axloqdan butunlay ajralib qolsa, jamiyatda rasmiylik va befarqlik muhitini yuzaga keltiradi (Kant, *Metaphysics of Morals*, 1797). XX asrda G. Radbruch, H. L. A. Hart, va R. Dvorkin kabi yurisprudensiya nazariyotchilari bu masalani zamonaviy nuqtai nazardan yoritganlar. Radbruch “adolat printsipi” nazariyasini ilgari surib, “haqiqiy qonun adolatni ta’minlovchi qonundir” deb ta’kidlagan. Unga ko‘ra, axloqqa zid qonun — bu qonun emas, balki “qonuniy ko‘rinishdagi adolatsizlik”dir (Radbruch, 1946). Dvorkin esa o‘zining “Taking Rights Seriously” asarida huquqning markazida inson sha’ni va axloqiy qadriyatlar turishi lozimligini uqtiradi. O‘zbekistonlik tadqiqotchilarning ishlanmalarida ham bu masalaga alohida e’tibor qaratilgan. Masalan, M. Jo‘rayev (2018) o‘zining “Huquqiy madaniyat va axloqiy qadriyatlar uyg‘unligi” nomli maqolasida huquqiy tizimning samarali ishlashi axloqiy poydevorga tayanishini qayd etgan. Shuningdek, S. Rasulov (2020) huquqni axloqdan ajratib bo‘lmasligini, chunki huquqiy me’yorlar axloqiy qadriyatlarning ijtimoiy shakliga aylanganini ta’kidlagan. Yuqoridagi manbalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, huquq va axloq o‘rtasidagi ziddiyat har doim ham salbiy emas — u jamiyatni yangilanishga, huquqiy tizimni isloh qilishga undovchi omil sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Biroq bu ziddiyat doimiy bo‘lsa yoki qonun doimo axloqqa zid yo‘nalishda bo‘lsa, u holda ijtimoiy muvozanat izdan chiqadi, adolatga bo‘lgan ishonch yo‘qoladi. Shuning uchun huquqiy siyosatni ishlab chiqishda axloqiy me’yorlar va milliy qadriyatlarni inobatga olish zarur.

1-jadval. Huquq va axloq o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va ziddiyatli holatlarning tahlili

№	Tahlil mezoni	Huquqiy yondashuv	Axloqiy yondashuv	Ziddiyat yuzaga keladigan holatlar	Ijtimoiy oqibatlar
1	**Asos**	Davlat tomonidan belgilangan qonuniy me’yorlar	Jamiyatning ma’naviy va madaniy qadriyatlari	Qonun jamiyat qadriyatlariga zid bo‘lsa	Ishonch inqirozi, adolatsizlik
2	**Boshqaruv mexanizmi**	Majburlov va jazolash tizimi	Vijdon, e’tiqod va ichki nazorat	Qonun faqat tashqi	Axloqiy befarqlik

№	Tahlil mezoni	Huquqiy yondashuv	Axloqiy yondashuv	Ziddiyat yuzaga keladigan holatlar	Ijtimoiy oqibatlar
		orqali amalga oshiriladi	orqali tartibga solinadi	nazoratga tayanadi	
3	**Maqsad**	Tartib va qonuniylikni ta'minlash	Ezgulik va adolatni qaror toptirish	Qonun adolatni emas, manfaatni himoya qilsa	Ma'naviy tanazzul
4	**Me'yorlarni belgilovchi kuch**	Davlat, qonun chiqaruvchi organlar	Jamiyat, an'ana, diniy va madaniy qadriyatlar	Axloqiy qadriyatlar e'tibordan chetda qolsa	Ijtimoiy norozilik
5	**Natija**	Qonuniy tartib, lekin ba'zida adolatsiz holatlar	Axloqiy uyg'unlik, ammo rasmiy kuch yo'q	Huquqiy qarorlar axloqqa zid bo'lsa	Fuqarolarning qonunga ishonchi kamayadi
6	**Islohot yo'nalishi**	Qonunlarni axloqiy mezonlarga moslashtirish	Axloqiy qadriyatlarni huquqiy tizimga integratsiya qilish	Ular o'rtasida muvozanat yo'q	Huquqiy tizimning inqirozi

Tadqiqot muhokamasi. O'tkazilgan tahlil va adabiyotlar sharhiga ko'ra, huquq va axloq o'rtasidagi munosabat jamiyat barqarorligining asosiy tayanchi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bu ikki tushuncha o'zaro uyg'unlikda bo'lgan taqdirdagina insonparvar, adolatli va barqaror ijtimoiy tizim shakllanadi. Biroq tarixiy va zamonaviy tajribalar shuni tasdiqlaydiki, ayrim hollarda huquqiy me'yorlar axloqiy qadriyatlarga zid ravishda ishlab chiqiladi yoki qo'llaniladi. Yuqorida keltirilgan analitik jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, huquqning davlat tomonidan belgilangan majburiy tabiatiga nisbatan axloq ixtiyoriy, vijdon va e'tiqodga asoslangan tizimdir. Shu sababli, agar qonunlar faqat tashqi majburlov kuchiga tayanib, ichki axloqiy mezonlardan uzoqlashsa, u holda fuqarolar ongida qonuniylik emas, balki befarqlik va ishonchsizlik kuchayadi. Tadqiqot jarayonida aniqlanganidek, huquqiy va axloqiy me'yorlar o'rtasidagi ziddiyat quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- **Qonuniy, ammo axloqan nomaqbul harakatlar** – masalan, ayrim siyosiy manfaatlar uchun qonuniy ruxsat berilgan, biroq axloqiy jihatdan qabul qilib bo‘lmaydigan qarorlar.
- **Axloqan to‘g‘ri, ammo qonuniy jihatdan jazolanadigan xatti-harakatlar** – bu holatda huquqiy tizim insonparvarlikdan uzoqlashadi.
- **Qonun va axloq o‘rtasida muvozanatning yo‘qolishi** – bu holatda jamiyatda “rasmiy qonuniylik” saqlanadi, lekin adolat hissi yo‘qoladi.

Bunday holatlarning kengayishi ijtimoiy adolatsizlik, korrupsiya, byurokratiya va fuqarolarning davlat institutlariga bo‘lgan ishonchining pasayishiga olib keladi. Natijada jamiyatda qonuniy tartib mavjud bo‘lishiga qaramay, ma’naviy barqarorlik zaiflashadi. Shu jihatdan, huquq va axloq o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash nafaqat yuridik masala, balki falsafiy va ijtimoiy muammo sifatida ham qaralishi kerak. Davlat siyosatida, qonunchilik amaliyotida hamda ta’lim tizimida axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash huquqiy madaniyatni yuksaltirishning muhim shartidir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy jamiyatlarda “axloqiy huquq” tushunchasini shakllantirish zarur. Bu yondashuv qonun chiqaruvchilarni ijtimoiy va ma’naviy mas’uliyat bilan qaror qabul qilishga undaydi. Qonunlar faqat davlat kuchiga emas, balki xalqning axloqiy e’tiqodiga tayanishi kerak. Shundagina huquq inson sha’ni va adolat tamoyillariga xizmat qiladi.

Xulosa. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, huquq va axloq inson jamiyatidagi ijtimoiy tartib va adolatning ikki muhim tayanchidir. Ularning uyg‘unligi jamiyat barqarorligi, qonuniylik va ma’naviyat birligining kafolatidir. Biroq huquqning axloqdan ajralib qolishi yoki unga zid bo‘lishi holatlari ijtimoiy muvozanatni buzadi, adolat hissini zaiflashtiradi va fuqarolarning davlat tizimiga bo‘lgan ishonchini kamaytiradi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, ayrim qonunlar formal jihatdan to‘g‘ri tuzilgan bo‘lsa-da, mazmunan axloqiy qadriyatlarga mos kelmaydi. Bu holat “qonuniy adolatsizlik” fenomenini yuzaga keltiradi. Natijada, huquq o‘zining asl maqsadi — inson huquqlari va adolatni himoya qilish vazifasidan chetga chiqadi. Huquqiy tizimni isloh qilishda axloqiy qadriyatlar, milliy an’analar, diniy va madaniy me’yorlar inobatga olinishi lozim. Ayniqsa, qonun chiqaruvchi organlar va sud tizimi faoliyatida axloqiy mas’uliyat tamoyilini mustahkamlash zarur. Chunki huquqiy qarorlar faqat rasmiy mezonlar asosida emas, balki vijdon, adolat va inson sha’nini hurmat qilish tamoyillari asosida qabul qilinishi kerak. Shu bois, zamonaviy jamiyatda huquq va axloq o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash strategik vazifa sifatida qaralishi zarur. Faqat shu yo‘l bilangina adolatli, insonparvar va barqaror ijtimoiy tizimni shakllantirish mumkin bo‘ladi. Huquq axloqqa tayanmagan joyda qonun ustuvorligi emas, balki rasmiylik ustuvor bo‘ladi — bu esa jamiyatning ma’naviy tanazzuliga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotel. *Nikomax axloqi*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.

2. Platon. *Davlat*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2008.
3. Kant, I. *Axloq metafizikasiga asos solish*. – Moskva: Nauka, 1997.
4. Hobbs, T. *Leviafan yoki davlat mohiyati haqida*. – Toshkent: Adolat, 2015.
5. Russo, J.J. *Ijtimoiy shartnoma*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
6. Fuller, L. *Huquqning axloqiy tabiati*. – Yale University Press, 1964.
7. Dworkin, R. *Huquqni jiddiy qabul qilish*. – Harvard University Press, 1977.